

PROBLEME ALE HALLSTATT-ULUI TIMPURIU DIN ZONA ISTRO-PONTICĂ ÎN LUMINA CERCETĂRILOR DE LA BABADAG

SEBASTIAN MORINTZ

Tranziția de la epoca bronzului la prima epocă a fierului a avut în sud-estul Europei aspecte diferite de la o zonă la alta, aspecte care pot fi înțelese și explicate numai printr-o cercetare care urmărește acest proces pe largi zone geografice, iar în cadrul fiecărei zone aspectele care s-au succedat etapă cu etapă de la sfîrșitul perioadei bronzului mijlociu și pînă în plin Hallstatt timpuriu.

Vom expune pe scurt care este situația, în Dobrogea și în regiunile imediat învecinate, asupra perioadei bronzului tîrziu. S-a afirmat că în Dobrogea ar exista descoperiri de tip Tei. Nu avem în acest sens nici un temei documentar. În lucrarea monografică asupra culturii Tei, Valeriu Leahu a arătat că cea mai estică descoperire de tip Tei se află la Baldovinești lîngă Brăila¹. Descoperirea de tip Tei de la Baldovinești este izolată în raport cu masa descoperirilor de tip Tei din Muntenia centrală. Ea ar indica în cel mai bun caz limita nord-estică într-o anumită fază, respectiv a II-a, a culturii Tei, în împrejurimile orașului Brăila. Recentele cercetări din sud-estul Munteniei arată limpede lipsa descoperirilor de tip Tei la răsărit de Mosniștea, unde este în schimb documentată o altă cultură pe care am denumit-o de tip Coslogeni². Această nouă cultură, bine documentată în sud-estul Munteniei și în cîteva puncte în sud-vestul Dobrogei, corespunde bronzului final, începuturile sale putînd fi date în bronzul mijlociu.

În sudul Moldovei și în nord-estul Munteniei este bine documentată cultura Nouă, care corespunde perioadei bronzului tîrziu³.

Nu același lucru se poate spune cu privire la Dobrogea, unde se cunosc doar cîteva fragmente ceramice atribuite ipotetic culturii

¹ Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, București 1966, fig. 1, p. 17,136 cu fig. 43.

² Sebastian Morintz și N. Angelescu, *Săpăturile de la Grădiștea Coslogeni* (1966), comunicare ținută în dec. 1966 la Sesiunea științifică a muzeelor.

³ Adrian Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Nouă*, în *Arheologia Moldovei*, II-III, 1964, p. 198—199.

Noua. Astfel este greu de precizat dacă cultura Noua a ocupat sau nu un timp, cel puțin nordul Dobrogei.

În ultimul timp s-au descoperit la Rîmnicelu (jud. Brăila) două morminte de inhumare cu vase de un aspect nou, care a fost atribuit unei etape de tranzitie de la cultura Tei la cultura Noua⁴. Ulterior au fost considerate ca aparținând aceleiași culturi de tip Rîmnicelu unele descoperiri inedite din Dobrogea⁵. Cercetările efectuate între 1962 și 1968 în așezarea hallstattiană de la Babadag au precizat aspectul cultural din Hallstattul timpuriu din zona istro-pontică⁶. Aceasta ne permite să afirmăm că acele descoperiri din Dobrogea atribuie culturii de tip Rîmnicelu sătul proprii Hallstatt-ului timpuriu de tip Babadag.

Considerăm necesar ca pentru o mai bună înțelegere a problemelor de care ne ocupăm, să enunțăm numai principalele rezultate ale cercetărilor de la Babadag. Așezarea cercetată de Institutul de Arheologie în colaborare cu Muzeul Tulcea se află pe o înălțime situată pe malul sudic al lacului Babadag. Așezarea a fost fortificată în două etape. În prima etapă fortificația constă într-un mare șanț de apărare. A doua lucrare de fortificare, care include o suprafață mai largă, constă dintr-un val de pămînt, placat cu pietre, lutuit și ars. Fiind plasat pe panta accentuată a dealului n-a fost necesar să se amenajeze un șanț în afara valului. Stratul de cultură din incinta așezării are grosimea maximă de 1,50 m și conține multă cenușă, fragmente de vase, bucăți de chirpic ars și oase de animale. S-au observat locuințe în formă de bordeie, în special în fazele mai vechi ale așezării și resturi de locuințe de suprafață în fazele mai noi. În imediata apropiere a locuințelor și în multe cazuri chiar în locuințe se săpau gropi de provizii în formă de clopot de dimensiuni variabile având suprafața în unele cazuri lutuită și mai rar arsă. Pe fundul unor asemenea gropi s-au găsit boabe carbonizate de griu și orz. Aceste resturi ca și oasele de animale (printre care predomină cele de bou, oaie, capră, porc), ilustrează în mod clar economia mixtă agricolă și păstorească a locuitorilor așezării. Subliniem constatarea noastră după care economia populațiilor hallstattiene timpurii din Dobrogea era clar deosebită de aceea a purtătorilor culturii Noua, care practicau păstoritul. Cu excepția primului nivel de locuire al așezării de la Babadag toate nivelele stratului hallstattian conțin bucăți de zgrădă de fier, bucăți de obiecte foarte oxidate și chiar un rest dintr-o seceră. Materialele existente dovedesc nu numai folosirea obiectelor de fier în Hallstattul timpuriu din Dobrogea ci și preluarea locală a fierului.

⁴ F. Anastasiu și N. Harăchi, *Cercetări și descoperiri arheologice în Brăila*, în *DANUBIUS*, I, Galați, 1967, p. 19, 21.

⁵ D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, 1965, p. 67—68.

⁶ Pentru primele rezultate. Sebastian Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 101 și urm.

Materialul cel mai numeros și cel mai caracteristic din așezarea de la Babadag care ne permite definirea și evoluția hallstattului timpuriu din zona istro-pontică este ceramica. În proporții de aproape 50% întâlnim ceramică de factură bună, neagră lustruită. Principalele forme ale acestei categorii sunt: vasele mari bitronconice, castroanele cu profil arcuit spre interior și ceștile cu una sau două torți supraînăltăte. De factură grosolană sunt vasele în formă de „sac” având sub margine un briu alveolar. În afara formelor mai remarcăm ornamentarea cu caneluri și proeminențe, uneori două cîte două alăturate.

Specificul ceramicei de tip Babadag constă în tehnica și motivistica ornamentării incizate sau mai frecvent imprimate. Motivul cel mai caracteristic este cel format din cerculete imprimate unite prin linii tangente incizate sau imprimate cu aşa zisul torques (în realitate un obiect de lut cu o muchie crestată) care lasă amprente asemănătoare pieptenului sau șnurului.

În cadrul ceramicii de la Babadag precum și în alte așezări din aceeași vreme se remarcă ceștile cu una sau două torți supraînăltăte. Scunde, cu corpul bombat, de culoare variabilă între cărămiziu-cenușiu și castaniu-cenușiu, cu torțile cu secțiunea lată și mijlocul bombat, ornamentat cu benzi în linii orizontale și oblice incizate (Fig. 1). Unele cești de acest tip au de asemenea pe pintec mici proeminențe alăturate două cîte două. Prin tehnica de lucru, formă și ornamentare, aceste

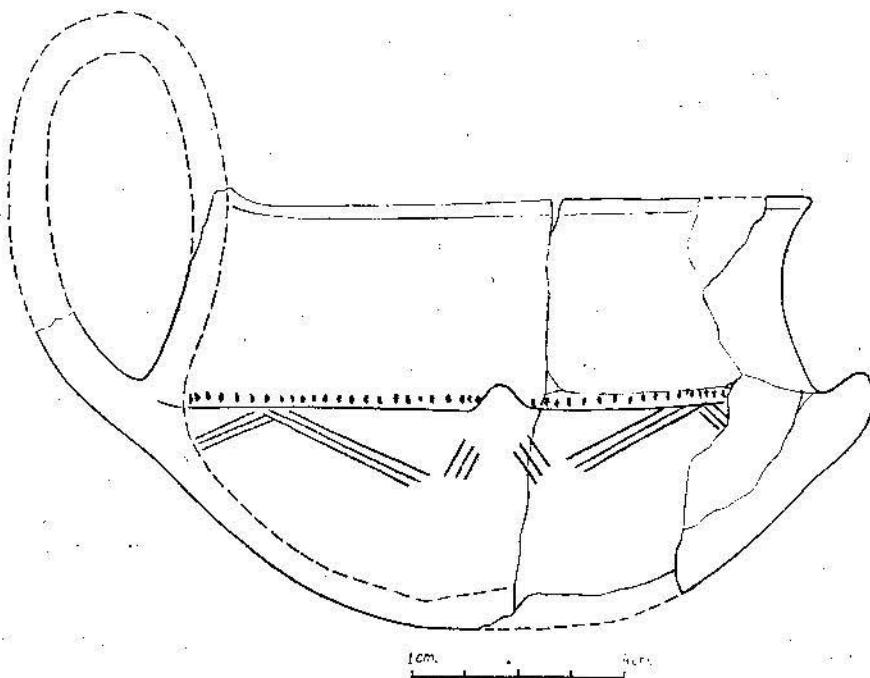

Fig. 1. Cească de la Babadag (faza Babadag I)

cești au analogii în vasele de la Rimnicel, găsite în cele două morunte de inhumare, fără a se identifica însă cu acestea.

Pe baza materialului existent întregul ansamblu ceramic al aşezărilor de tip Babadag ne arată existența unor elemente tipic hallstattiene de origine vestică iar altele și în special ceștile de care am vorbit, provin din alt fond. Indiferent dacă se va dovedi sau nu în viitor existența unor aşezări Noua în Dobrogea, noi constatăm că în cultura Babadag nu sunt elemente de tradiție Noua. În schimb, credem că la formarea culturii Babadag fondul anterior local se manifestă deocamdată prin tipul ceștilor amintite. Descoperirea de la Rimnicel și prezența acestor vase în cadrul culturii hallstattiene de tip Babadag ne îndrepătășește să presupunem existența unui orizont cultural din bronzul final încă neindentificat în nordul Dobrogei care succede cultura Noua și precede cultura Babadag. Astfel noi nu suntem de acord cu succesiunea Tei-Rimnicel-Noua, astă cum cred unii cercetători, ci Noua-Rimnicel-Babadag. Aspectul Rimnicel este puțin cunoscut. El este indicat deocamdată doar de o singură formă ceramică cu ornamentare specifică. Este prematur să facem considerații asupra acestei culturi a cărei cunoaștere este abia la început. Totuși puținul material existent arată afinități cu regiunile nord-pontice pînă în aria culturii Belogradovka de pe Niprul mijlociu⁷. Elementele de asemănare Belogradovka-Rimnicel se vor menține apoi în cultura Ciorniile, cu care începe epoca fierului în zona respectivă și care va primi în componență să elemente ornamentale specifice culturii Babadag.

Revenim la componența general hallstattiană, care predomină în cultura Babadag și care nu este locală în zona istro-pontică. Încă din 1964 ne-am exprimat convingerea în ceea ce privește componența est-central europeană în structura culturii materiale hallstattiene timpurie de tip Babadag. Ne intemeiem afirmația pe constatarea că formele tipic hallstattiene, vasele negre lustruite și decorate cu caneluri apar printr-o evoluție locală în vestul țării pe baza culturilor Vatina și Otomani.

Cercetările efectuate în anii 1966 și 1967 pe Insula Banului, în cadrul lucrărilor de salvare a monumentelor arheologice din zona hidrocentralei de la Porțile de Fier, au dus la identificarea unei culturi hallstattiene timpurii, dezvoltate pe fondul culturii Gîrla Mare-Žuto Brdo. Această nouă cultură se deosebește de diversele aspecte culturale ale hallstattului timpuriu din nordul Banatului și din Transilvania, caracterizate prin ceramică neagră canelată. Ceramica de la Insula Banului prezintă ornamente variate, executate prin imprimare și încrustare cu alb. Fără a se identifica cu cultura de tip Babadag din zona istro-pontică, cultura de tip Insula Banului din zona Porților de Fier constituie principala componentă a hallstatt-ului de tip Babadag, ilustrată prin tehnică, forme și ornamentica ceramicei.

⁷ А. И. ТЕРЕНОВСКИЙ, *Преодолевший период на днепровском правобережье*, Kiev, 1961, p. 51, fig. 27.1, fig. 51'3,4,9,31.

⁸ Sebastian Morintz și Petre Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României — Insula Banului*, în SCIV, 3, 1969 (sub tipar).

Studiul ceramicii din nivelele ce compun stratul hallstattian de la Babadag ne oferă indicii pentru definirea a trei faze evolutive. Am arătat că motivul ornamental specific ceramicii de la Babadag sunt cerculete imprimate unite prin cercuri tangente. În prima fază de locuire constatăm frecvența ornamentului amintit executat prin incizie și mai rar prin imprimarea aşa zisă cu torques. În faza a doua, motivul intră în combinații mai complicate, fiind executat exclusiv prin imprimare. În faza a treia se renunță la acest fel de ornamentare menținându-se doar canelurile.

În faza întâia apar relativ numeroase elemente de caracter ne-hallstattian (de ex. arderea, tortile pe urne etc.).

Faza a doua, cu ceramică mai bogat ornamentată durează mai mult și este cel mai bine reprezentată în numeroase așezări din Dobrogea (Mlăjitudinile Florilor, Piatra Frecătei, Cernavoda etc.).

Faza a treia, cu ceramică exclusiv canelată, durează pînă în hallstattul mijlociu. În complexe din această fază s-au găsit la Babadag cîteva cioburi de tip Basarabi.

Elementele pe care le considerăm de tradiție Rîmnicele se mențin numai în timpul primelor două faze.

Am arătat înrudirea și raportul genetic dintre cultura Insula Banului și cultura Babadag. Cu privire la datarea începutului culturii Babadag trebuie să admitem un decalaj de timp în raport cu cultura Insula Banului, după care cele două culturi înrudite evoluează paralel și independent pînă la sfîrșitul Hallstatt-ului timpuriu.

Cultura Insula Banului este urmată de cultura Basarabi la formarea căreia a contribuit în mod substanțial, iar cultura Babadag intră în faza a treia care este contemporană cel puțin în parte culturii Basarabi. Cultura Babadag s-a extins și în Moldova, fiind documentată în zona sudică și centrală a acestei regiuni. În împrejurimile Galațiilor s-au găsit materiale identice⁹ cu cele din Dobrogea. Treptat însă ea are în Moldova o evoluție proprie care îi dă un specific regional după cum arată descoperirile de la Poocreaca și Cozia¹⁰. Din această variantă moldovenească a culturii Babadag se vor transmite anumite elemente departe spre răsărit, pînă la Nipru mijlociu în cadrul culturii Ciarniile.

Descoperiri făcute la sud de Balcani la Mladinovo, Pșenicevo¹¹ și Rascopanița¹² ilustrează un aspect cultural hallstattian timpuriu cu ceramică ornamentată cu motive imprimate ca și în culturile Insula Banului și Babadag. În acest aspect cultural pe lîngă unele trăsături specifice se îmbină elemente caracteristice Babadag cu altele de tip

⁹ Informație de la T. I. Dragomir și M. Brudiu.

¹⁰ Informație de la Attila László, care ne-a arătat și unele materiale de la Cozia în decembrie 1967.

¹¹ Din cercetările lui Mincio Dimitrov de la Muzeul Stara Zagora, care ne-a arătat materiale de la Pșenicevo în decembrie 1966.

¹² Peter Detev, *Traces de la civilisation de Raskopanitza en Transylvanie*, în Apulum, VIII/1, 1968, fig. 28.

Insula Banului. În cîteva cazuri întîlnim la Pşenicevo, chiar pe același vas, motive decorate proprii celor două culturi.

Descoperirile hallstattiene timpurii de tip Insula Banului din zona Porților de Fier, cele de tip Babadag din zona istro-pontică, inclusiv aspectul regional de tip Cozia-Pocreaca din Moldova centrală, cele de tip Pşenicevo din zona Balcani-Marița, caracterizate prin ceramica ornamentată cu decoruri imprimate, permit definirea unui mare complex cultural dunăreano-balcanic clar deosebit de marele complex hallstattian timpuriu situat la nord, între Dunărea mijlocie și arcul Carpațiilor, complex caracterizat prin ceramică canelată.

În privința cronologiei absolute a culturii de tip Babadag ne sprijinim pe raporturile sale cu cultura Insula Banului din care derivă, cu cultura de tip Mediaș, din sud-estul Transilvaniei unde s-au găsit cîteva cioburi de tip Babadag II, cu cultura Basarabi cu care vine în contact în a treia sa fază precum și anumite elemente de tip Babadag I găsite în stratul VII B 2 de la Troia¹³.

Pe baza acestor relații credem că începuturile culturii Babadag și respectiv fază Babadag I se plasează în Hallstattul A 2 (sec. XI). Perioada de maximă dezvoltare cuprinde aproape în întregime hallstattul B (secolele X—IX). A treia fază a culturii Babadag se plasează încă limita dintre Hallstattul timpuriu și mijlociu, durînd de asemenea și în Hallstattul mijlociu (secolele VIII — eventual VII i. e. n.).

PROBLÈMES DU HALISTATT ANCIEN DE LA ZONE HISTRO-PONTIQUE, DANS LA LUMIÈRE DE RECHERCHES ENTREPRISES À BABADAG

L'âge de bronze est presque totalement inconnu en Dobroudja. Dans la Moldavie méridionale et le nord-est de la Valachie on connaît de nombreuses découvertes de type „Noua”, de l'époque tardive de l'âge de bronze. Même si une documentation prochainement révélée la présence de la culture Noua en Dobroudja septentrionale, à présent on peut constater que l'Halstatt ancien de la zone Histro-pontique (la culture Babadag) ne contient pas d'éléments de tradition Noua. Récemment on a découvert à Rimnicelu (département de Brăila) deux sépultures contenant des pots d'un nouvel aspect, attribué à une étape transitoire entre la culture „Tei” et la culture „Noua”.

Ultérieurement des pots analogues de Dobroudja furent considérés de type Rimnicelu. Cependant ils appartiennent à la culture Babadag. Les recherches entreprises à Babadag pendant 1962—1968 ont précisé l'aspect et l'évolution du hallstatt ancien de la zone Histro-pontique. La technique de la céramique noire cannelée, les urnes bitronconiques et les terrines à profil arqué vers l'intérieur, les proéminences sur les uns et les ornements exécutés par impression, constituent les éléments caractéristiques de la culture Babadag, qu'on doit à une influence du hallstatt ancien occidental, c'est à dire de la zone „Portile de Fier”, où pendant 1966—1967 a été identifiée une culture du hallstatt ancien dérivée directement de la culture de bronze de type „Gîrla Mare”. Outre

¹³ Carl W. Blegen, Cedric G. Boulier, John L. Caskey, Marion Rawson, *Troy*, vol. IV/2, planșele 282/15, 17, 18; Carl W. Blegen, *Troy and the Troyans*, p. 67.

les éléments prédominants typiques hallstatiens d'origine occidentale, la culture Babadag comprend aussi des éléments qui dénotent un fond local de la fin de l'âge de bronze pas encore identifié en Dobroudja. La découverte de Rimnicelu et l'existence des pots analogues dans le hallstatt ancien de la zone Histro-pontique, nous permettent de supposer l'existence d'un horizon culturel (l'aspect Rimnicelu) dans la zone respective, entre la culture Noua et la culture Babadag et non pas entre „Tei“ et „Noua“, comment le soutiennent uns des chercheurs.

Le culture Babadag évolue de Hallstatt A2 (XIe siècle) jusqu'à Hallstatt C (VIIe siècle av. J.C. Elle fait partie d'un grand complexe du hallstat ancien de la zone danubiene — balcanique caractérisé par céramique à ornements imprimés. Les cultures I de l'île Banului, Babadag et Psenicevo-Rascopanitza constituent des groupements locaux dans le cadre du grand complexe qui peut être attribué aux Traques.

